

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Ph.D. értekezés tézisei

Kocsis Lilla

„Én csak jel és szimbólum vagyok”

Utópikus vonások Babits Mihály *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom*
című művében

Irodalomtudományi Doktori Iskola – vezetője: dr. Balázs Mihály
Modern Magyar Irodalom Doktori Program – vezetője: dr. Olasz Sándor

Témavezető: dr. Olasz Sándor, egyetemi tanár

Szeged, 2009.

1. A dolgozat témája

Ph.D dolgozatom témájaként Babits Mihály *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* című művének értelmezését, a szöveg utópikus vonásainak felkutatását választottam. Az *Elza* a Babits-életmű azon darabja, amely a 2002-es kritikai kiadás megszületéséig nem kapott olyan koncentrált figyelmet, mely a szöveg erényeit feltárhatta volna. Az *Elza* körül keletkezett értelmezői űrt pótolta a kritikai kiadás, illetve a 2008-as Babits-évforduló idején született tanulmányok, melyek egyrészt elhelyezik a szöveget a Babits-életműben, másrészt a mű keletkezésekor kialakult és rövid idő alatt kanonizálódott értelmezési eljárást újítják meg. Tehát a szöveget a Babits-lírán keresztül láttató, azt háborús regényként szemlélő értelmezés horizontját tágitják, amikor újabb értelmezési szempontokat mutatnak be az *Elzával* kapcsolatban. Ez a dolgozat az *Elzát* felfedezőkhöz kíván csatlakozni, amikor a szöveg értelmezése során újabb szempontok meghatározásán fáradozik.

A dolgozat célja, hogy megtalálja azokat a csatlakozási pontokat, amelyek az *Elzát* a Babits-életmű további darabjaihoz kötik, a szöveget elhelyezze a magyar utópikus hagyományban, illetve megvizsgálja a szöveg disztópiaként való értelmezésének létjogosultságát.

A Schöpflin Aladár által már 1933-ban kijelölt, és igen hamar kanonizálódott értelmezői magatartás az *Elza* rokonságát a lírai szövegek között keresi. A dolgozat egyik tézise, hogy az *Elza* Babits-életműbeli beágyazottsága ennél jóval összetettebb, például a Pomogáts Béla által kultúrfilozófiai esszéknek nevezett tanulmányokban keresendő a gondolati rokonság. Emellett azokban az írásokban (is) keresendők az *Elza* által összefoglalt gondolatok, melyek Babits filozófia érdeklődése nyomán épülnek be az életműbe. A dolgozat feltételezése szerint a filozófiai szövegek közül Kant, Nietzsche és Bergson öröksége hagy leginkább nyomot az *Elzán*.

Az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* a magyar utópiák sorában egy hagyomány betetőzőjeként definiálható. A szöveg előzményei között az olyan nagyszabású művek, mint *A jövő század regénye* mellett kisebb jelentőségű, a

magyar irodalmi kánonból hiányzó szövegeket is találunk, melyek fontossága leginkább abban rejlik, hogy az utópia-disztópia műforma fennmaradását és népszerűsítését, valamint újabb és újabb tematikus elemek beemelését valósították meg. A repülés megjelenése, a város mint utópikus környezet magyar megvalósulásának variációi, illetve a háború és a Föld pusztulásának témaként való megjelenése végigkíséri a magyar utópikus szövegek történetét, és elvezetnek az *Elza*hoz. A magyar utópiák áttekintése alkalmas ad a műfaj magyar történetében létező visszasságok felmutatására: a kezdet körüli bizonytalanság, illetve a „vég”, az utópia alkonya, majd a disztópia és a science-fiction tényerése körül látható ellentmondások kimondására.

Az *Elza* disztópiaként való értelmezése több kérdést is felvet:

Az utópia-disztópia közötti ellentmondásos viszony tisztázása az utópia-eutópia-disztópia fogalmi hármának használata által.

A szöveg disztópiaként, illetve a science-fictionként történő értelmezése közötti különbségtétel, azaz a disztópiként történő olvasat igazolása.

A disztópia a szövegben megvalósuló tematikus elemeinek számbavétele.

A szöveg idő és térkezelésének vizsgálata.

2. A dolgozat elméleti háttere

A dolgozat gondolatmenetének igazolására a következő elméleti szövegek segítségét veszi igénybe:

Az utópia, illetve a disztópia jellegzetességeinek számbavétele során a dolgozat Boris Groys *Az utópia természetrajza* és Hiltrud Gnüg *Utopie und utopischer Roman* valamint Poszler György *Üdvösség vagy kárhozat - „Sehol Sziget veszélyzónái (Meditatív sorok az utópiák természetrajzáról)* című írásaiban kifejtett alapvetéseket állítja a középpontba. Az utópia-eutópia-disztópia fogalmi hármának használatát is jórészt az ebben az írásokban megfogalmazott problémák hatására javasolja a dolgozat.

Jean Baudrillard *A szimulákrum elsőbbsége* című művében kifejtett szimulákrum-felfogás, illetve annak Walther Benjamin és Boris Groys általi

újrdefiniálása meghatározó jelentőséggel bír a dolgozatban feltételezett és leírt kapcsolat esetében, mely a disztópiák világát összetett, szimulakrum-világnak tekinti. Az *Elza* kapcsán ez a szimulakrum-disztópia kapcsolat többszörösen is tetten érhető: a szövegben vendégszereplőként megjelenő *A világ teremtése* című Babits-novella és a Kis Föld történetének bemutatása erősíti a másolat-eredeti kapcsolat tematizálásának esélyét és hitelességét. A másolat és eredetije közötti feltételezett kapcsolatvesztés nyomán keletkező feszültség poétikai és narrációs eszközként történő felhasználása az *Elza* olyan jellegzetessége, mely a disztópiák világában szokatlan, ám hatásos eljárásnak bizonyul: a disztópia konklúziója is ezen alapul.

Az *Elza* különleges tér és időkezelésnek felfejtéséhez Gilles Deleuze *Logique du sens* című művét használja fel a dolgozat, különös tekintettel a Kis Föld történetét bemutató betét értelmezésére. A folytonosan ismétlődő történelem, az újratelemző világ ábrázolása az *Elza* meghatározó sarokpontja, a szöveg olyan eleme, amely a szöveg megértésében kulcsfontosságú. Az ismétlődés motívumának bemutatása egyrészt a szimulakrum fogalmának használatával, másrészt az ismétlődés mint narratológiai fogalom alkalmazásával azt célozza a dolgozatban, hogy a betéttörténet (a Kis Föld története) és a főszöveg (az Örök Harc korának bemutatása) közötti kapcsolat interpretációjára terelje a figyelmet. Deleuze szerint az ismétlődésnek mint narratológia fogalomnak két archetípusa létezik: a platoni, mely a világot alapvető azonosságok mentén szemléli és látatja; és a nietzschei, mely a különbözőségekből kiindulva értelmezi az azonosságokat. Az Örök Harc a szövegben hangsúlyozottan lineáris időkezeléséhez képest a betéttörténet ciklikus, ismétlődést feltételező szerkezete olyan különbség, mely meghatározó jelentőséggel bír, már csak azért is, mert az *Elza* zárása végül ezt a ciklikus időszemléletet terjeszti ki az Örök Harc lineárisnak hitt időkezelésére is.

3. A dolgozat felépítése

Az értekezés az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* értelmezése során a szöveg disztópikus vonásainak számbavételére koncentrál, és a disztópia mint műforma a szöveg kapcsán aktualizálható jellegzetességeit bizonyítja. Ezen célok megvalósításához a dolgozat azt az eljárást választja, mely a szöveg mint disztópia az életműben betöltött szerepét és a magyar utópikus hagyományban elfoglalt helyét tisztázza, majd a disztópiát műformaként kezelve lépésről lépésre fedezi fel az *Elza* disztópikus vonásait.

***Az Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* helye a Babits-életműben és a magyar utópikus hagyományban**

Az *Elza* Babits-életműben való helyét vizsgálva körvonalazódik egy olyan összefüggés-rendszer, mely azt mutatja, hogy az *Elza* gondolatai mélyen benne gyökereznek nem csupán a magyar utópikus hagyományban, de Babits esszéiben, tanulmányaiban és az érdeklődési körébe került filozófiai művek visszhangra találását mutató írásokban is. Az *Elza* gyökereinek keresése igen hamar megrekedt a költői életmű határainál, holott az *Elza* előkészületei és gondolati világának csirái az életmű több területén keresésre érdemesek. A Pomogáts Béla által kultúrfilozófiai esszéknek nevezett írásokban (*Új klasszicizmus felé, Az írástudók árulása, Ezüstkor, A halhatatlanság halála, Nemzet és Európa, Európaiság és regionalizmus*) látványosan nyomon követhető, ahogy szövegről szövegre visszaköszön a féltés és az aggodalom, hogy aztán az *Elzá*ban realizálódjék. Az esztétikai írásoknak nevezett szövegek és az *Elza* közötti gondolati rokonság a következő szempontok mentén mutatható ki: a babitsi életművet végigkísér(t)ő kérdés az írói szerepvállalásról; a témaválasztás aktualitásának megengedhetősége; valamint a kultúra elértéktelenülését, az emberiség pusztulását vizionáló írói magatartás.

A kritikai hagyomány vívódó Babits-képet őriz, mely évtizedekig meghatározta a Babits-életmű értelmezését, és amely az irodalom és a valóság

összeférhetetlensége fölött érzett keserűség kinyilvánításában látja az életmű vezérfonalát. Ebből a szempontból nézve mérföldkő az *Elza* megjelenése, és egyben elköteleződés az irodalom társadalmi szerepvállalása mellett. Ehhez pedig kiváló választás a disztópia műfaja, mely magában hordja az irodalom és az emberiség nagy kérdéseinek békés összefogását. Babits a disztópiában megtalálja a felmentését, hiszen ez a műfaj arra szolgál, hogy a szépirodalom eszközei érvényesülhessenek a társadalmi kérdések boncolgatásában.

Bergson, Kant, Nietzsche – az *Elza* szempontjából legnagyobb hatást gyakorló filozófiai életművek számba vételével a dolgozat célja, hogy bizonyítsa: az *Elza* értelmezése során előbukkanó összefüggésrendszer jelentősen módosíthatja a szöveg mondandójának gazdagsága, pontosabban szegénysége kapcsán kialakult képet. Babits 1910-es írása, a *Bergson filozófiája* két ponton mutat kapcsolódást az *Elzához*: a teremtő idő és az emlékezet kikapcsolásával az *Elza* olyan világot ábrázol, ahol nem érvényesek a bergsoni alapvetések. Bergson másik műve, *Az erkölcs és a vallás két forrásáról* konklúziója egybeesik az *Elza* konklúziójával: az emberiség valóban zsákutcába jutott, már-már egyetlen célja a harc lett, egymás pusztítása; kultúrája tisztán e harc érdekeit szolgáló anyagi kultúra.

A kanti álom, az *Örök béke* (melynek magyar fordítója Babits) könyörtelen ellenpontja az *Elza*. A jogrendről, az erkölcsről és a háborús berendezkedés természetességéről szóló kanti tételek visszaköszönek az *Elza* lapjain – jobbra azok ellenpontozásaként. Az Örök Harc embere Nietzsche világában él. A *Zarathustrában* kifejtett eszmék közül az *Elzában* megjelenők adják a regény tulajdonképpeni mondandójának gerincét. A Nietzsche-hatás legizgalmasabb pontja a Kis-Föld történetében érhető tetten. Az ókori görög sztoikusok iskolája vallotta, hogy a világ egy óriás istenség testéből jött létre, és ez az istenség bizonyos idő elteltével az általa teremtett világot elpusztítja. Az elhamvadt világot azonban újjáteremti, és annak története kezdődik előlről. A *Zarathustra* ezt a gondolatot dolgozza fel, amikor végtelenszer ismétlődő cselekedetekről szól: és ez a végtelen a múltból ered és a jövőbe nyúlik. A *Zarathustra* ideje örökkévaló, és ebben az örökkévalóságban létezik a Pillanat, amelyben múlt és jövő találkozik. Tehát a világban minden egyes esemény már végtelenszer

megtörtént, és még végtelenszer meg is fog történni. Akárcsak a Föld és az emberiség története az *Elzában*, folyton újjászületik és ismétlődik végtelentől fogva, és az örök visszatérésben mindenki, aki valamilyen értéket akar teremteni, emberfeletti erővel kell rendelkezzen, hiszen cselekedete az örökkévalóságig ismétlődik. Babits *Elzájának* istene a tudós, az önmagán túllépő ember, akinek pusztulása az ember és a világ pusztulását jelenti. Amint Isten helyét átveszi a halandó és pusztulásra érett ember, a gondviselés hiányában élete céltalanná lesz. Az örök háború fenntartása olyan cél, amely szükségszerűen magában hordozza az emberiség végét. A háború névleges célja, a béke, soha el nem érhető, és az ember kozmikus magánya és elhagyatottsága a cél nélküli létben manifesztálódik.

A dolgozat feladatának tekinti, hogy a magyar utópiák történetében tendenciákat keressen, és olyan hagyományozódási rendszert rekonstruáljon, mely képes megvilágítani a műfaj magyar történetének egyes lépéseit. A magyar utópiák sora hosszabb, mint gondolnánk, még akkor is, ha jelen dolgozat a XX. század közepéig vállalja feldolgozásukat. Babits *Elza pilóta avagy a tökéletes társadalom* című műve szempontjából figyelve a magyar utópiák sorát, három alapvető folyamatot vizsgál a fejezet: a repülés megjelenésének és feldolgozásának módját, a város mint utópikus környezet magyar megvalósulásának variációit, illetve a háború és a Föld pusztulásának témaként való megjelenését. Mindhárom tétel többszörösen öröklődik a magyar utópikus hagyományban, variációik sora végigkíséri az utópiák történetét – ha nem is a kezdetektől, de a XIX. századtól mindenképpen.

Az utópikus irodalom ismérvei - a műfajmeghatározás problémái

Az *Elza* értelmezése kapcsán megkerülhetetlen a szöveg és az utópia mint műfaj, illetve mint műforma kapcsolatának tisztázása. Az *Elza* értelmezői hagyományában az utópia illetve a sci-fi vetélkednek. A dolgozat az *Elzát* disztópiaként, az utópia egyik változataként értelmezi, és megkülönbözteti mind az eutópiától, mind a tudományos-fantasztikus irodalomtól. A dolgozat álláspontja

szerint a disztópia az utópia válfaja, mely nem egy áhított és racionális érvekkel, ideákkal bemutatott világ megtestesítője, hanem ellenkezőleg: az emberiség sorsában fellelhető visszásságok és igazságtalanságok felnagyítójaként, a félelmetes eszmék megvalósítójaként olyan figyelmeztetés, mely ugyan távoli időbe és térbe helyezi cselekményét, a „mostnak” és a „mának” szóló intelmként olvasandó. Az eutópiától kiábrándult és intő volta, a tudományos-fantasztikus irodalomtól a tudományosság hiánya különbözteti meg leginkább. A disztópia és az eutópia közötti különbség azonban nem olyan egyértelmű, ahogyan azt a morusi és swifti utópia kapcsán ábrázolja a hagyomány. Az eutópiák világa éppoly lakhatatlan, amennyire rémisztő a disztópiák által kínált lehetőség a jelen eszméinek kiteljesítésére. A műfajszempontú megközelítés egyrészt tisztázza azokat az anomáliákat, amelyek az utópiával kapcsolatban felmerülnek, másrészt érveket sorakoztat fel amellet, hogy az *Elza* disztópia-olvasata helyénvaló, és a science-fictionként való értelmezés okafogyott. Amikor a dolgozat az utópiát műformaként kezeli, teszi ezt annak tudatában, hogy az „utópikus regény”, „ellenutópikus példázat” megfogalmazások éppoly használatosak az *Elza* kapcsán, mint a disztópia megjelölés. Ebből következik, hogy amikor a dolgozat utópia, disztópia és eutópia fogalmakat használ, azok irodalmi megvalósulását érti.

Az utópiák szépirodalmi szövegeként egyedülálló módon kerültek abba a helyzetbe, hogy a műfajkritika bizonyos momentumok mérlegelésekor nem fiktív szövegeként kezeli őket. Az aktuális jelennel, vagy az éppen aktuálisnak gondolt jövővel való kapcsolat felmutatása olyan állandó elem, mely hangsúlyos, és gyakran kizárólagos szerephez jut az utópia értelmezésében. A dolgozat álláspontja szerint ez az értelmezési stratégia - a hagyomány ellenére – tarthatatlan, hiszen tétútra viszi az interpretációt, és indokolhatatlannak bizonyul.

A hazai és a nemzetközi szakirodalomban használt meghatározások összevetése, a bennük rejlő problémák megvizsgálása, különösen az utópia és a disztópia közti különbségek és azonosságok sorba vétele azt hivatottak tisztázni, hogy a tematikus műformaként értelmezett szépirodalmi utópikus szövegek milyen közös tulajdonságokkal rendelkeznek. Az utópia vagy utópikus

irodalom receptúrájának megadása közben óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy az önálló tematikus sarokpontokkal és sajátos, mind narratív, mind kellékleíró eszközkészlettel rendelkező szövegek független műfajnak tekintendők, vagy tematikus műformaként értelmezendők. A disztópia műformaként való felfogása mellett szól, hogy bár nagyszámú közös tulajdonság mutatható ki a szövegekben, azok műfaj-meghatározásában az a perdöntő, hogy milyen típusú szövegekről van szó: így lehet az *Elza* disztopikus regény.

A dolgozat fókusza – az *Elza kapcsán* – disztópiára esik, különös tekintettel arra a fejlődésre és termékeny változásra, amely a disztópia esetében megfigyelhető. A disztópia-eutópia elkülöníthetőségével kapcsolatban a dolgozat az alábbi következtetésekre jut: a disztópia esetében az ideálisnak gondolt világ megrajzolása helyett a rémálmok kivetítése, és a tőlük való kollektív iszonyodás lépett előtérbe, jócskán megváltoztatva az utópikus és disztópikus szövegek viszonyát. Míg eddig csupán egy, az utópikus szövegeke jellemző tendenciáról volt szó, mely az ideálisnak gondolt világot embertelenné és kerülendővé tette, ám megőrizte annak pozitív kicsengését. A disztópiák legfélelmetesebb jellemzője, hogy a bennük megjelenített világok eszméinek szintén nincs más célja, mint lakói boldogsága. És eszközeik sem sokban különböznek az utópiabéliektől. A közösség fensőbbségének és elsőbbségének határtalansága, az absztrakt állam előjogai éppúgy érvényesülnek, mint az utópiák napsütéses oldalain. Hogy a disztópiák államaiban mégis komor és viharos a köz ekképpen felmagasztalt boldogságának megvalósulása, elsősorban azokon az eszközökön múlik, amelyekkel az állam e boldogságra vigyáz, illetve amelyekkel a boldogság elérésében buzgólkodik. Az eszközök disztópiában és eutópiában azonosak: halál, kiközösítés, internálás, kínzás vár azokra, akik nem szolgálják a közösség elgondolt javát. Csakhogy, míg az utópiákban mindez – kegyetlen, embertelen, de az emberhez sajnos nagyon is méltó – eszköz valamilyen utópikus cél eléréséhez, mely végül ezekben a világokban szentesíti az eszközt, a disztópiákban a cél csak a jelszavak, a politikai beszédek szintjén létezik. Az eszköz maga válik céllá – a pusztítás, a kilátástalanság, az embert a leggonoszabb és egyszersmind a legkiszolgáltatottabb lényé silányító államberendezkedés nem tör valamiféle

kiút felé. A disztópia elsősorban nem a jelen eszméinek kifigurázása, hanem az eszmékből szőtt vágyak, az irreális továbbgondolásának, és így reálisnak tettető eutópia megsemmisítő kicsúfolása.

Az Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom utópikus vonásai - az utópiák tematikus elemei

Az *Elza* disztópia-jellegzetességeinek számbavétele a dolgozatban két úton történik: egyrészt azon tartalmi elemek vizsgálatával, melyek a disztópia világát felépítik és jellemzik, másrészt a mű tér- és időviszonyainak feltérképezésével. Az *Elza* által bemutatott világ interpretálása szempontjából kulcsfontosságú a műben felépített mitikus hatalom értelmezése. A disztópikus hatalom álnoksága és megfoghatatlansága olyan jellegzetesség, mely jelentősen befolyásolja a szövegben tetten érhető figyelmeztető szándék kibomlását. Az *Elza* hatalma különleges: megközelíthetetlen, arctalan, önmagának ellentmondó – és mégis létező és tökéletesen működő hatalom. Olyan rend, mely felépíti önnön teóriáját, ám praxisa csak részben igazodik ehhez. Az *Elza* világának lakói ambivalensen viselkednek a hatalommal szemben: megélik létezését, ám ellentmondásai és arctalansága hatására kialakítanak egy olyan magatartásmódot, mely a hatalommal szembeni kétségeiknek ad helyet; a hatalommal való szolgálai azonosulás keveseké. Az *Elza* világa így olyan látszatvilág, ahol a hatalom alapvetései, teóriája kevés kapcsolatot tart fenn a hatalom megvalósulásával. Poszler terminológiájával élve: rész (a hatalom megvalósulása) és egész (a hatalom teóriája) közötti viszony ellentmondásossága jellemzi az *Elza* világát. A hatalom gyakorlati megvalósulásával függ össze a disztópiák másik sarkalatos jellegzetessége, a szabadság, az egyéni szabadság kérdése, annak szükségessége, illetve a hierarchia kíméletlenségével való helyettesítése. A szabadság és az egyenlőség ellentmondásosságát hirdető disztópiák azt vallják: az egyén köteles lemondani szabadságáról a köz érdekében, hogy életét felajánlva tehesse dolgát. Mivel boldogság és szabadság a disztópiák vallásában, teóriájában nem fér össze, a szabadság hiánya és a köz érdekében való lét feltételezi az egyéni boldogság

maradéktalan megvalósulását. Az *Elzában* ábrázolt átmeneti időben ez részben valósul meg, és ez prognosztizálja az *Elza* eljövendő társadalmának szervilitását. Akik elszakadtak a háborút megelőző múlttól, azok képesek az Örök Harc hatalmának felajánlani életüket, és a kollektív társadalom érdekében lemondani az egyén létezésének szabadságáról.

A disztópiákhoz hűen az *Elza* Örök Harca is lemond az emberi lélek minden olyan megnyilvánulásáról, mely az ellenőrizhetetlen tartományba tartozik: művészet, vallás, gyász ugyanarra a sorsa jutnak, mint a humán tudományok. Felesleges és haszontalan dolgokként eltűnnek a racionalitást istenítő emberiség történelméből. Az *Elza* azonban - ahogy a hatalom esetében is – kettős eszköztárat vonultat fel ezen idea disszonanciájának ábrázolására. Míg az Örök Harc retorikája idejétmúltnak mutat mindent, ami a művészettel valahogyan kapcsolatba hozható, a szöveg különös örömmel mutatja meg a zene hatalmát és képességét. A műben található zenei utalások, akár az *Aida*, akár a *Götterdämmerung* bevonása a szöveg értelmezési tartományába, vagy a zenei eszközökkel megszólaltatott légbarlangi jelenet, azt üzenik, hogy hiába a hatalom erőlködése és a modern jazz uralkodásra segítése az operával szemben, a kultúra elpusztítása nehezebb az ember pusztításánál. A szöveg ugyan nem bővelkedik irodalmi idézetekben, de egy önidézet révén a műbe meghívott *Laodameia* alakja felerősíti azt a tendenciát, mely az *Aida* és a *Götterdämmerung* kapcsán rajzolódik ki: az önfeláldozó asszonyok (*Aida*, *Brünhild* és *Laodameia*) késői leszármazottja, *Elza* nem részesülhet abból a kiválasztottnak járó sorsból, mely a szerelmes asszonyokat hőssé teszi. *Elza* vértanúsága kicsinynek bizonyul elődeihez képest, ahogy szerelme sem állja ki a próbát azok lángolásához képest. A szerelem, a disztópai elleni lázadási lehetőség nem adatik meg *Elzának*.

A humán tudományok, különösen a történelem felszámolása a disztópiikus rend fennmaradásának feltétele, olyan sajátság, mely joggal tartozik a disztópiák kelléktárához. A múlttól, a történelemtől való lemondás azon az áron történik meg, hogy az *Elza* világából eltűnik a jövő, és a jelen istenül. A múlttól való lemondás a lineáris kultúra felszámolását jelenti, és vele együtt válik ismeretlenné a gyász, és feleslegessé a vallás. Az új hit a háború mindenhatóságát és a haza

védelmét helyezi a középpontba, ám minden pátosz és érzelem nélkül. Mintha az Örök Harcot nem emberek vívnák – az egyenlőség ebben a disztópikus világban annyit jelent, hogy a hatalom egyformán értéktelenként tekint minden polgárára.

Az *Elza* tér- és időszemléletéről

A jelen istenülése része annak a koncepciónak, mely az *Elza* tér-idő rendszerében alakít ki sajátos együttállásokat. A párhuzamos történekekkel való szövegépítés (egyrészt az Örök Harc korának, *Elza* történetének bemutatása, másrészt a Kis Föld és megalkotójának története) gazdagítja azt a narratív eljárást, amely időben és térben elhelyezi az *Elza* cselekményét. Hiába ugyanis az utópiák törvénné merevedett szabálya, mely u-toposzban, seholsincs földben nevezi meg az események helyszínét, az *Elza* magyar vonatkozásai azt sugallják, az Örök Harc rémsége nem is olyan távoli fenyegetés. Bár a Kis Föld története kozmikussá növeszti a mű félelmeit, azok nagyon is topikusak, nagyon is emberiek. Hiába az elidegenítési kísérlet, a pontos helynevek kerülése, ez inkább póz az *Elza* esetében, mint komolyan vehető szándék.

Az *Elza* leleménye az idő kezelésére túlmutat az utópiák általános, az időbeli eltávolodást megteremtő eljárásain, amikor kétféle eljárást dolgoz egybe: az Örök Harc korának múlttal szakító, a jelent örökkévalóvá tévő ideje és a Kis Föld ismétlődés és ciklikusságot hangsúlyozó módszere együtt építi fel a mű időrendjét. Ahogy Gilles Deleuze a *Logique du sens* című művében kifejti, az ismétlődésnek két archetípusa létezik: a platonai, mely a világot alapvető azonosságok mentén szemléli és látta; és a nietzschei, mely a különbözőségekből kiindulva értelmezi az azonosságokat. Az Örök Harc - a szöveg jelene - hangsúlyozottan lineáris időkezeléséhez képest a betéttörténet, a Kis Föld történetének folytonos ismétlődését feltételező, ciklikus szerkezete feltűnően különbözik. A szövegnek ez a kettős eljárása, a lineáris és ciklikus időkezelés és a köztük lévő ellentét, végül úgy oldódik fel, hogy az *Elza* zárása a ciklikus időszemléletet terjeszti

ki az Örök Harc lineárisnak hitt időkezelésére, amikor a Kis Föld történetében részesnek mondja ki az Örök Harc történetét.

Az *Elza* a Kis Föld történetét elmondó betétének fontosságát nehéz túlbecsülni. A vendégszöveg „álcím” alatti szerepeltetése, „regényes életrajzként” való bemutatása olyan szöveghelyzetet eredményez, amely az *Elza* értelmezhetőségét is nagyban gazdagítja. A Kis Föld történetén keresztül az *Elza* cselekménye az eredetiség létezését kérdőjelezi meg. Azt sugallja, hogy az univerzum, az élet minden formája a szimulákrum végtelen uralma alatt áll.

Nincs különbség eredeti és másolat között, és érdektelen is bármiféle különbség felmutatása. Ez a fajta cselekménybonyolítás, mely az eredeti, és ezáltal a másolat létjogosultságát kérdőjelezi meg, egyúttal a szimulákrum jelentését is elbizonytalantítja. Groys szerint a szimulákrum koncepciója folyton változik. Babits művében a szimulákrum az utolsó képződmény, mely minden másan győzedelmeskedik, ám egyidejűleg elveszíti helyét az univerzumban. Győzelmének megvalósulásakor, Elza jobb világot kereső kísérletének kudarcával eltűnik minden jelentősége, mivel az igazság elfedésére nem képes többé – a hyper-reális uralkodóvá és egyértelművé válik. A képzőművészetben használatos szimulákrum-fogalom alkalmazása az utópiák, különösen a disztópiák interpretációjában képes a különböző tér- és időimenziók felfejtésének központi, irányító elemévé válni, olyan szervezőerőként működni, mely hozzásegíthet a jelentésrétegek egymástól való megkülönböztetéséhez.

4. Összegzés, kitekintés

A dolgozat feladata, hogy Babits *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* című művének vizsgálata során a szöveg életműbeli helyének meghatározását és műfaji besorolásának lehetséges megoldását adja. A dolgozat által feltett kérdések és az azokra adott válaszok azt célozzák, hogy bebizonyítsák: az *Elza* a Babits-életmű olyan darabja, amely bőven kínál felfedeznivalót. A szöveg feltételezett életműbeli szerepe, a disztópia babitsi feltalálása és alkalmazása azt

hivatottak bemutatni, hogy az *Elza* fontos állomás abban a folyamatban, melyet a kritika babitsi humánumnak nevez. A dolgozat ezen a folyamaton belül láttatja a disztópia szerepét, illetve aktualizálja az *Elza* kapcsán a disztópia fogalmát.

A disztópiát olyan műformának tekinti a dolgozat, amely az eutópia ellenpontjaként a jelen félelmeit növeszti irreálisan nagygyá. Narratív, illetve tartalmi kellékei révén arra ítéltetett, hogy a XX. századra átvegye az utópia helyét, és a science-fictionnel párhuzamosan (ám attól különbözve) találja meg helyét - nem csupán az irodalomban. A dolgozat az *Elzát* disztópiaként olvasva megkísérli bebizonyítani, hogy a disztópiák fogalmának meghatározásában fontos szerephez jut a szimuláció, illetve a szimulákrum fogalma. Az *Elza* különösen alkalmas e tézis bizonyítására, hiszen mind szerkezete, mind mondandója az utánczás és az ismétlés technikájának tökéletesítését célzó szándékot summázza.

Az *Elza* disztópiaként történő olvasata kapcsán felmerülnek további olyan kérdések, amelyeket a dolgozat érintőlegesen vagy egyáltalán nem tárgyal: a disztópia és a science-fiction közötti kapcsolatrendszer feltárása az *Elza* esetében minden bizonnyal további feladatokat jelöl ki, ahogyan a disztópia és a szatíra összefüggéseinek bemutatása is tartogathat az *Elza* értelmezését tágító adalékokat.

5. A témához kapcsolódó publikációk

Metamorphosis of Simulation and Simulacrum in the Literature of the 20th Century.

30th The International Movement for Interdisciplinary Study of Estrangement (IMISE) Conference, John Cabot University, Róma 2006. július

Rövidítve megjelent a konferencia kiadványában: Lo Straniero # 44

A Naphoz hasonló szem. (Az Utazás Faramidóba és A tragédia születése lehetséges kapcsolatáról) In: Kolozsi Orsolya – Urbanik Tímea (szerk.): Modern magyar irodalom történet. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006. 97-113. o.

Der Weg zur postmodernen Dystopie. Dystopische Züge im Roman *Morbus Kitahara* von Christoph Ransmayr. Vdm-Verlag, Saarbrücken, 2009